

Stathis Damianakos

*Le paysan grec, défis et adaptations face
à la société moderne*

(Ο Έλληνας αγρότης, προκλήσεις και προσαρμογές απέναντι
στη σύγχρονη κοινωνία), Paris, L' Harmattan, 1996, p. 499.

Ποιοι είναι οι μηχανισμοί της οικονομικής, πολιτικής και, ταυτόχρονα, πολιτισμικής-ιδεολογικής ενσωμάτωσης της ελληνικής αγροτιάς στη σύνολη κοινωνία (εθνική ή παγκόσμια) κατά τη διάρκεια της τελευταίας τριακονταετίας; Με ποιο τρόπο μπορούν να εντοπιστούν τα διακυβεύματα των εντατικών μετασχηματισμών που πραγματοποιούνται σήμερα ως προς τους όρους κοινωνικής ύπαρξης του αγρότη; Μέσα από ποιες προσεγγίσεις είναι δυνατόν να γίνουν κατανοητές οι εγγενείς στη διαδικασία προσαρμογής αντιφάσεις, να φωτιστούν οι «λειτουργικότητες» αυτών των αντιφάσεων για τη διαίωνιση των εγκαθιδρυμένων κοινωνικών δομών και να εντοπιστούν οι επιπτώσεις της διαδικασίας ενσωμάτωσης πάνω στο εθνικό σύνολο; Αυτά είναι τα κεντρικά ερωτήματα στα οποία το βιβλίο του Στάθη Δαμιανάκου επιχειρεί να προσκομίσει στοιχεία απάντησης στη βάση μιας σύνθεσης θεωρητικών, βιβλιογραφικών και εμπειρικών επιτόπιων ερευνών, τις οποίες ανέλαβε ο συγγραφέας σε διάφορες

περιοχές της αγροτικής Ελλάδας τα τελευταία είκοσι χρόνια.

Το βιβλίο αρθρώνεται γύρω από τρεις ενότητες που πραγματεύονται, η πρώτη, τις κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές διαστάσεις της αγροτικής ενσωμάτωσης στη σύγχρονη κοινωνία, η δεύτερη, τις ιδεολογικές και πολιτισμικές όψεις της ίδιας διαδικασίας, ενώ η τρίτη είναι αφιερωμένη στην παρουσίαση ενός επιλεκτικά σχολιασμένου και ογκώδους βιβλιογραφικού οδηγού.

Πρώτο μέρος: Οι αβεβαιότητες της αγροτικής ένταξης στην οικονομία της αγοράς και τους εθνικούς πολιτικούς θεσμούς.

Περιλαμβάνει δύο σκέλη: στο πρώτο σκέλος (*Το δυσεύρετο μοντέλο της ελληνικής γεωργίας, αγροτική εκμετάλλευση και πολυδραστηριότητα*) εξετάζονται οι πιο χαρακτηριστικές όψεις της ενσωμάτωσης του αγροτικού κόσμου στην οικονομία της αγοράς, η καπιταλιστική διείσδυση στη γεωργία και η ανάπτυξη, όπως και η αύξουσα διαφοροποίηση, της πολλαπλής απασχόλησης και των

εξωγεωργικών πόρων του αγροτικού νοικοκυριού. Ο τρόπος προσέγγισης είναι διττός, ποσολογικός και ποιοτικός, στοχεύοντας αφενός να τοποθετήσει την ελληνική αγροτική οικονομία στο εθνικό και διεθνές της πλαίσιο, αφετέρου να κατανοήσει (μέσω μιας σειράς επιτόπιων επαναληπτικών ερευνών που ανέλαβε ο συγγραφέας στη Μακεδονία και την Ήπειρο) τις διαφοροποιημένες «λογικές» προσαρμογής των αγροτικών κοινοτήτων στους καταναγκασμούς της αγοράς. Τα επιλεγέντα για τις εμπειρικές έρευνες πεδία είναι παραδειγματικά των δύο τάσεων που φαίνονται να κυριαρχούν στην ελληνική ύπαιθρο μετά τη δεκαετία του 1960, διαιρώντας τον αγροτικό χώρο σε δύο αντιθετικά τμήματα: από τη μια πλευρά τη γεωργική Ελλάδα, που μπαίνει με αποφασιστικότητα στον αγώνα δρόμου του εκσυγχρονισμού και της συμμόρφωσης στις επιταγές της αποδοτικότητας (Ημαθία), από την άλλη πλευρά την ορεινή 'περιθωριακή' Ελλάδα, στραμμένη προς τις εξωγεωργικές δραστηριότητες αλλά πάντα εγρήγορη ως προς την επινόηση λύσεων που της επιτρέπουν να επιβιώνει και να εξελίσσεται (Κόνιτσα, Ζαγόρι). Ο συγγραφέας συνάγει ότι αντίθετα από κάθε πρόβλεψη, η εισδοχή της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση όχι μόνο δεν σηματοδοτεί την απαρχή μιας ενοποίησης των αγροτικών δομών της, αλλά μοιάζει μάλλον να ενισχύει τις αποκλίσεις και τις ανισομέρειες και αυτό σε πολλά επίπεδα: η υβριδιο-

ποίηση των μορφών της αγροτικής εργασίας επιταχύνεται (με τη συνύπαρξη, συχνά στους κόλπους της ίδιας μονάδας, της μικρο-εμπορευματικής, της αυτοκαταναλωτικής, της συμβολαϊκής και της ημερομισθιακής γεωργίας), η πολλαπλή απασχόληση γενικεύεται (ατομική ή οικογενειακή), το χάσμα από τη μια μεριά ανάμεσα στη μηχανοποιημένη, εντατική και εκσυγχρονισμένη γεωργία και από την άλλη στην παραδοσιακή, αυτοσυντηρητική και «επιτηδευματική» γεωργία, όλο και διευρύνεται, οι σχέσεις, τέλος, του αγρότη με τη γη διαφοροποιούνται και γίνονται περισσότερο πολύπλοκες (αλματώδης ανάπτυξη των μισθώσεων αλλά και επιμονή των αρχαϊκών έγγειων σχέσεων ή εμφάνιση νέων, ατυπικών, μορφών κατοχής).

Το δεύτερο σκέλος του πρώτου μέρους (*Από τον αγρότη-υπήκοο στον αγρότη-πολίτη, η ανολοκλήρωτη μετάβαση*), πραγματεύεται δύο όψεις της σχέσης κεντρική/τοπική εξουσία που αποδεικνύονται αποφασιστικής σημασίας για την κατανόηση της σύγχρονης πολιτικής φυσιογνωμίας του Έλληνα αγρότη: αφενός την αγροτική αμφισβήτηση, κυρίως την κοινωνική ληστεία, η οποία αντιπροσωπεύει την ουσιαδέστερη μορφή κοινωνικής διαμαρτυρίας στην ελληνική ύπαιθρο από τη σύστασή του κράτους ως τις παραμονές του τελευταίου πολέμου· αφετέρου τις σχέσεις διαπροσωπικής εξάρτησης, των οποίων οι πολιτικές λειτουργίες θα ενισχυθούν, κατά το συγγραφέα, σημα-

ντικά μετά την εγκαθίδρυση του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος που θα τις μεταβάλει σε πελατειακές και, πιο πρόσφατα, σε μεσιτειακές σχέσεις. Παρόλη τη φαινομενική αντίθεσή τους (ρήξη με την καθεστηκυία τάξη και εμφάνιση μιας αντι-εξουσίας παράλληλης προς την επίσημη, στην πρώτη περίπτωση, συγκρότηση δικτυώσεων που εξασφαλίζουν την πρόσβαση του αγρότη στους κρατικούς μηχανισμούς, στη δεύτερη), οι δυο αυτές κεφαλαιώδεις όψεις της πραγματικής πολιτικής ζωής της χώρας συμμετέχουν εξίσου στην ιδιαιτερότητα της ένταξης του αγροτικού κόσμου στους σύγχρονους πολιτικούς θεσμούς. Πράγμα που, όπως αφήνεται να διαφανεί, εξηγεί εκτός των άλλων τη σχετική ατονία του αγροτικού κινήματος, στην Ελλάδα και μαρτυρεί για τη χρόνια αναντιστοιχία που σημαδεύει τη σχέση ανάμεσα στην πολιτική και την αστική κοινωνία.

Στο πλαίσιο αυτό, το ζήτημα της αγροτικής ιδιαιτερότητας εξετάζεται με όρους λειτουργικών αντιστοιχιών, οι οποίες συνδέουν, υποτάσσοντας τις πρώτες στις δεύτερες, τις κοινωνικές σχέσεις παραγωγής στην ύπαιθρο με τις σχέσεις εξουσίας: στο χωριό (επιτόπια έρευνα), οι πελατειακές σχέσεις, θεμελιωμένες στις ύπατες αξίες της μπάσας και της συνενοχής, αναδεικνύονται σε καθοριστική αρχή οργάνωσης και ρύθμισης για το σύνολο της τοπικής κοινωνικής ζωής, ενώ σε περιφερειακό επίπεδο (τυπολογική ανάλυση), οι (ιδίες αυτές σχέσεις επι-

βεβαιώνουν τη συμμετοχή στο πολιτικό παιχνίδι με όρους όχι κομματικής ή ιδεολογικής ένταξης, αλλά συμβολαιϊκής προσωποπαγούς αφοσίωσης. Ταυτόχρονα, αναιρούν και την κύρια λειτουργία της ψήφου στα σύγχρονα κοινοβουλευτικά πολιτεύματα ως «θεσμοποιημένης έκφρασης της πάλης των τάξεων».

Δεύτερο μέρος: Αγροτικές ταυτότητες και ιδεολογίες, ιστορική ανασκόπηση και σύγχρονες τάσεις της αγροτικής έρευνας.

Το δεύτερο μέρος αναφέρεται στην πορεία, μέσω μιάς ανασκόπησης των αγροτικών ερευνών που είδαν το φως από τον περασμένο αιώνα ως τις μέρες μας, των επικρατέστερων θεμάτων, εννοιών ή όρων ως προς τη συγκρότηση των αγροτικών ταυτοτήτων και ιδεολογιών στην Ελλάδα. Η εν λόγω πορεία παρουσιάζει δύο όψεις: από τη μια πλευρά, η αργή συσσώρευση μιας πολύμορφης γνώσης πάνω στους τρόπους οργάνωσης των τοπικών κοινωνιών, τις κοινωνικές σχέσεις που τις ρυθμίζουν και τη δυναμική που πρυτανεύει στη κίνησή τους, γνώση βασισμένη σε μια μεγάλη ποικιλία δογμάτων, θεωριών, επιστημονικών κλάδων, προσεγγίσεων και θεματικών άλλοτε συμπληρωματικών μεταξύ τους κι άλλοτε διαφοροποιημένων ή ριζικά αντίθετων. Από την άλλη πλευρά, η εμφάνιση εικόνων, αναπαραστάσεων, οραμάτων, και μάλιστα μύθων ή ουτοπιών σχετικά με τον Έλληνα χωρικό, την «ου-

σία» του και την «εθνική» ή «κοινωνική» αποστολή του, ιδεολογικές κατασκευές που εγγράφονται άμεσα τόσο στη θέση την οποία αυτός κατέχει, ανάλογα με την ιστορική στιγμή, στο παιχνίδι των ανταγωνιστικών κοινωνικών δυνάμεων σε εθνικό επίπεδο, όσο και στην προσφυγή, εκ μέρους του μελετητή, σε εννοιολογικά «δάνεια» εξ Εσπερίας δύσκολα εφαρμόσιμα στην ιδιομορφία του.

Εξετάζονται έτσι, κατά σειράν, οι πρώτες μαρτυρίες που διαθέτουμε σχετικά με τις τοπικές κοινωνίες στην αγροτική Ελλάδα (ταξιδιωτικές αφηγήσεις, Έλληνες γεωγράφοι και ερευνητές της τοπικής ιστορίας), οι διαμάχες των νομικών, κοινωνιολόγων και οικονομολόγων του τέλους του περασμένου αιώνα πάνω στο αγροτικό ζήτημα, η λαογραφική σχολή που μονοπωλεί το ενδιαφέρον ως προς την αγροτική κοινωνία για περισσότερο από μισό αιώνα, το εμπειρικό έργο του Κ. Δ. Καραβίδα και η ιδεολογία του κοινοτισμού, οι μεταπολεμικές, τέλος, επιτόπιες έρευνες από ξένους ή Έλληνες γεωγράφους, ανθρωπλόγους, κοινωνιολόγους, οικονομολόγους και ιστορικούς. Η μακρά αυτή περιήγηση στους χώρους των αγροτολογικών μελετών δίνει την ευκαιρία ενός στοχασμού πάνω στις πολλαπλές διαστάσεις των εννοιών ταυτότητα και ετερότητα (ταυτότητες/ετερότητες «δοτές», «κατασκευασμένες» ή «βιωμένες») και επιτρέπει τη συγκρότηση ενός θεωρητικού εργαλείου που βοηθά στην κατανόηση των διάφορων μορφών κά-

τω από τις οποίες εμφανίζεται, ανάλογα με το κοινωνιο-ιστορικό πλαίσιο, η αγροτική μνήμη.

Τρίτο μέρος: Βιβλιογραφικός οδηγός (σχολιασμένη επιλογή, γεωγραφικό ευρετήριο, ευρετήριο όρων και εννοιών).

Περιλαμβάνει μια επιλογή των σημαντικότερων αγροτολογικών μελετών που πραγματοποιήθηκαν στην Ελλάδα σε εθνικό, περιφερειακό ή τοπικό επίπεδο στη διάρκεια των δύο τελευταίων αιώνων από Έλληνες και ξένους ερευνητές (οκτακόσιοι περίπου τίτλοι από τους οποίους το ένα τρίτο σχολιασμένοι). Ο οδηγός αυτός συμπληρώνεται από ένα ευρετήριο κοινοτήτων, περιφερειών ή πολιτισμικών ομάδων που έχουν ερευνηθεί καθώς και ένα ευρετήριο εννοιολογημάτων, λέξεων-κλειδιών και θεματικών εννοιών που παραπέμπουν στις βιβλιογραφούμενες μελέτες. Αυτό το τρίτο μέρος είναι εξαιρετικά χρήσιμο ως εργαλείο έρευνας στους φοιτητές ή νέους ερευνητές που επιθυμούν να ασχοληθούν με τις επιτόπιες μελέτες.

Τα γενικά συμπεράσματα της εργασίας φέρουν τον χαρακτηριστικό τίτλο *Ο θρίαμβος των χωρικών*, που δεν αποτελεί παρά μια διεισδυτική ματιά σε ένα βιβλιοσταθμό της ευρωπαϊκής αγροτικής κοινωνιολογίας κατά τη δεκαετία του 1960, *Το τέλος των χωρικών* του Henri Mendras. Το ζητούμενο εδώ είναι όχι μόνο να δοθεί μία συνοπτική εικόνα εκείνου που αλλάζει και εκείνου που

δεν αλλάζει στην ελληνική αγροτική κοινωνία κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, αλλά και να υπογραμμιστεί σε ποιο μέτρο η μελέτη της παρουσιάζει ευριστική αξία για την αγροτική κοινωνιολογία, κλάδο που όπως όλοι ξέρουμε αναπτύχθηκε στη βάση της μελέτης των δυτικών κοινωνιών, και του οποίου η παρακμή τα τελευταία χρόνια μοιάζει να είναι ομόλογη με τη διαδικασία αφομοίωσης του αγροτικού κόσμου στη σύνολη κοινωνία. Εξαιτίας του ειδικού βάρους που αντιπροσωπεύει στο πλαίσιο της εθνικής κοινωνίας, της ιδιομορφίας της ιστορικής της διαδρομής, και της ταχύτητας των σύγχρονων μετασχηματισμών, η ελληνική αγροτική τάξη προσφέρει ένα ιδεώδες πεδίο παρατήρησης, το οποίο μας επιτρέπει να αναπροσαρμόσουμε το θεωρητικό στόχαστρο και να εντοπίσουμε αυτό που έχει πραγματικά σημασία:

μιά αγροτικότητα που δεν είναι ακριβώς όπως οι άλλες, τουλάχιστον κατά τα δυτικοευρωπαϊκά κριτήρια, και που η ζωτικότητα της είναι τέτοια ώστε να σφραγίζει με την παρουσία της το σύνολο των εθνικών κοινωνιο-οικονομικών, θεσμικών και ιδεολογικών μηχανισμών. Ένα πολύπλοκο παιχνίδι ισοδυναμιών και ομολογιών μεταξύ διαδικασιών ένταξης στην αγορά, στο κράτος και στο έθνος απόλυτα ορθολογιστικό, παρά τις χρονικές αναντιστοιχίες. Ένα σύνολο, τέλος, διαφορετικών απαντήσεων σε κοινούς εξωτερικούς καταναγκασμούς, που επαληθεύουν ακόμη μια φορά την ανθεκτικότητα της «χωρικής λογικής» και καθιστούν αβέβαιη την έκβαση της αντιπαράθεσης, που ταλανίζει τη νεότερη κοινωνική επιστήμη, ανάμεσα στην «παράδοση» και τον «εκσυγχρονισμό».

Γεώργιος Κοντογιώργης

